

Шевченко в «жіночих студіях»

Ніла Зборовська

Оксана Забужко. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. — Київ: Абрис, 1997.

Ірина Жеребкіна. Женское политическое бессознательное. — Харьков, 1996.

1.

В Україні розгортається феміністична критика. Тобто утверджується критична свідомість, яка виявляє пильну увагу до гендерно розколотого буття світу і спрямована на деструкцію та підважування патріархальної цивілізації, що викінчує сама себе.

Можна схематично окреслити дві тенденції в такій критиці. Перша вороже наставлена до національного вияву буття й означає націоналізм як найпершого ворога феміністичних інтелектуальних стратегій в Україні. Така критика декларує себе як космополітичний фемінізм. Друга активно включає національну специфіку в «жіночі» студії й може бути означена як «м'який» національний фемінізм.

Виразною ознакою різних орієнтацій феміністичної критики стало перепрочитання творчості Тараса Шевченка, як його здійснили у своїх книжках Ірина Жеребкіна та Оксана Забужко. Розмову про співвідношення фемінізму та націоналізму спонукала також поява книжки Марти Богачевської-Хом'як «Білим по білому» (1995).

Мені важливо розрізнити націоналізм як державну ідеологію або політичну систему, коли національна ідея, національні почуття громадян експлуатуються структурами влади, — і приватне, інтимне почування конкретного індивідуума, що не дається до привласнення та оволодіння, існує — поетично. Далі йтиметься якраз про співвідношення фемінізму з поетичним націоналізмом. Націоналізм у державній ідеології в сьогодиншій Україні є, на мій погляд, з одного боку — фіктивним і фальшивим, а з іншого, не має реальної сили. Твердження Ірини Жеребкіної про те, що в Україні націоналізм «піднесений у ранг державної політики і грає роль макрополітичного дискурсу, котрий намагається об'єднати всі інші різновиди соціальних і культурних дискурсів і політик», є скоріше націоналістичною фобією і вигадкою самої авторки. Державні мужі України використовують національну ідею незграбно й немодерно: демонстрація вишиваних сорочок, народних пісень, ювілейні вечори, на яких збирається старе покоління, апеляція до архаїчної міфології та символіки, що перебувають в очевидному розриві з сучасними соціальними та культурними реальностями, фіксують більшою мірою національне безсилля, що прагне на тлі модерної «американізації» суспільства через засоби ма-

сової інформації утримати старе, неактуальне минуле. Наслідок — тотальне відчуження молодого покоління від українства загалом та повторення результату політики «українізації» 1920-х, яка виростила яскраву героїню Миколи Куліша — тьотю Мотю з її невмирущим афо-

Політова листівка (1906)

2.

Державницькому «пасейтичному» націоналізмові вже на першій стадії його формування стала чинити опір нова українська література. Наприклад, в ігровому дискурсі приватного «постмодерного націоналізму» Юрія Андруховича, що відкидав державні маніпуляції з індивідуальним національним почуттям. Формування національного приватного мислення взагалі є характерною рисою посттоталітарної літератури в Україні. Натомість державницький поет, народник і патріот, сьогодині приречений бути мертвим поетом, оскільки артикулює зужиті архаїчні міфи і не є творцем.

В основі поетичного націоналізму лежить ідеальне уявлення про націю як сім'ю, що апелює до почуття єдності, соборності. Національний міф органічно виростає в космополітичний (коли як велика сім'я мислиться ціле людство). «Людину будь-якої епохи і будь-якої культури, — писав Еріх Фромм, — хвилює одне й те саме питання: як подолати самотність, як вийти поза межі свого окремого життя й досягти єдності». Од-

носвідна спроба зняти протиріччя родового (як жіночого) і цивілізаційного (як чоловічого) буття людства, як повернення чоловіка до «родових» цінностей.

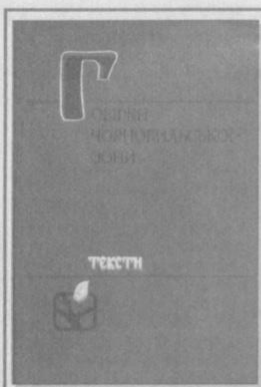
Цивілізація виростає з роду. Цивілізація протистить роду-сім'ї, як виробництву знання й техніки протистить виробництво безпосереднього простору життя й самого життя. Якщо рід є немінуча перемога жіночого начала над чоловічим, то цивілізація виступає домінуючою чоловічою над жіночою, в якій чоловіче утверджує свою абсолютну значущість. Саме тому цивілізація, що виникає як технічний захист роду, стає самодостатньою. Навіть більше. На певному етапі свого розвитку вона починає керувати родовим життям. Чоловіче начало помщається на жіночому за тисячоліття підкорення — патріархат витісняє матриархат.

Н.Хамітов*

Український поетичний націоналізм робить романтичну спробу зняти таке «матріально-патріархальне» протиріччя. Шевченко, символізувавши поетичний націоналізм, виразив його в душевно-родовій жіночій стихії. Як протиставлення «матріальної» родової свідомості бездушній цивілізаційній, що утверджує чоловіче панування. Цивілізаційні форми, за Шпенглером, це країни, штучні й прикміщені стани, вони слідує за становленням, як смерть за життям чи оміління за розвитком. Шевченків світ народився як опір цивілізаційним репресіям. У його поезії, що стала символом українського поетичного націоналізму, національний ідеал виражено в чоловічо-жіночій соборності як родової єдності духовно сильної матері та праведного сина, як «оновленої землі», про що мова йтиме далі.

В українській суспільній ситуації націоналізм історично залишається індивідуальним, поетичним, романтичним мисленням, який не має нічого спільного з практикою щоденного національного буття (коли, наприклад, націоналізм реалізується через національну чоловічу солідарність в економіці, політиці тощо). Однак як ідеальна поетична перспектива націоналізм є збереженням у мові сутнісної ідентичності нації (яка деформується і загрожується не лише імперським, але й загалом цивілізаційним процесом). Опір загроженого буття пов'язує фемінізм із націоналізмом. Жіночу духовну сутність ігнорують та узурпують патріархальні владні стратегії. Патріархальна цивілізація — це цивілізація жіночого безголосся, мовчання; вся культура промовляє самим тільки чоловічим голосом, — промовляє і від імені жінки також. Фемінізм постає як духовний бунт усередині патріархального суспільства, як жіноче свідчення, жіноча присутність у

*Н.Хамітов. Філософія человека: поиск пределов. Пределы мужского и женского: введение в метаантропологию. — Киев, 1997. — С.41-42.

Говірки Чорнобильської зони

Тексти

Київ: Довіра, 1996

У книжці вміщено діалектні тексти, записані на магнітофон у 1994–1996 роках від переселенців із Чорнобильської зони, що розмовляють середньополіським діалектом. Тексти паспортизовані, подано у фонетичному записі.

Видавництво «Довіра»
252103, Київ-103,
вул. Кіквідзе, 2/34

Фразеологічний словник української мови

У двох томах

Київ: Наукова думка, 1999

Це друге видання найповнішого академічного словника загальноукраїнської мови. Значення фразеологізмів пояснено й проілюстровано конкретними випадками вживання.

Ціна 15 грн. за два томи

Видання можна придбати
без торговельної наліпки
у книжковій крамниці вид-ва
"Наукова думка" за адресою:
252601, Київ-4, вул. Терещківська, 3
Тел.: (044) 225-4170

культурному процесі. Голос «іншого» означає початок краху патріархальної як власне чоловічої цивілізації.

В основі поетичного (ідеального) фемінізму лежить також ідея соборності. Основне гасло фемінізму (всі жінки — сестри!) є спробою створити жіночий міф, міф про жіночу солідарність. У патріархальному суспільстві це звучить безглуздо: тут побутує витворений націоналізмом міф про єдину можливу чоловічу солідарність. Ідеальна перспектива фемінізму містить також ідею «побратимства» між чоловіком та жінкою на основі духовних свобод кожної статі, як, наприклад, у модерному національному дискурсі Ольги Кобилянської. Водночас романтичне ідеальне прагнення фемінізму стикається з тією ж проблемою, що націоналізм — із неможливістю жити цей ідеал у реальному житті. Отже, націоналізм як деструкція космополітичного (імперського) мислення, як повернення до іншого, національного маргінального буття і фемінізм як деструкція патріархального дискурсу влади і звернення до маргінального жіночого буття є передусім міфотворчим (міфопоетичним) процесом, скеруванням на ідеальне (духовне) самоствердження. Такою формою фемінізм значною мірою завдячує романтичній («націоналістичній») епопеї, що спрочувала майбутній жіночий ренесанс, «маскулінізацію» жіночого на тлі чоловічої феміністичності (наприклад, в українській літературі кінця XIX — початку XX століть, у творах Лесі Українки та Ольги Кобилянської). Поетичний український націоналізм у кінці XX століття живить також феміністичний дискурс. Наприклад, у романі Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу», коли озвучується жіноча туга над загубленою чоловічою славою роду, або в болісних пошуках сильної жінки сильного побратима (національного брата), «чоловіка-переможця».

Український романтизм початку минулого століття «відкрив» жіночу природу чоловічої душі — те, про що пізніше в своїх аналітичних студіях писатиме Карл Густав Юнг. Пізніше модернізм як його послідовний наступник відкрив чоловіче начало в жіночій душі. Відкриття фемініного в чоловіка як свого, інтимного, сам факт, що феміністичність (жіночість) є не чужою субстанцією, знімало вороже ставлення до жінки, до жіночих ірраціональних смислів, повертаючи їх у культуру. Романтизм постав як своєрідна фемінізація традиційного чоловічого раціоналізму, яскраво представленого, наприклад, у класицизмі. Неартикульоване, полівалентне буття, що не вписується в рамки логічності, визначало тепер поетову душу. На тлі традиційного імперського («розумного») мислення з'являється незрозуміле, «дурне» слово. Так метафорично протиставляв свою чутливу душу імперському раціоналістичному Шевченко, пояснюючи й свою інакшість у чужому для нього світі:

...Ви розумні люди —
А я дурень, один собі

У мой хатині
Заспіваю, зарідаю,
Як мала дитина...

Романтики започаткували ідентифікацію нації — жінки — душі творця в містичній мові. «Якнебо блакитне — нема йому краю, Так душі почину і краю нема! А де вона буде? Химерні слова!». Химерні слова, химерна мова постала замість ясної, логічної, традиційно чоловічої. Шевченкова творчість — утілення інших форм, інших смислів порівняно з імперським канонам. Химерність думання і говоріння з її багатозначністю, протетичною мішанистістю — це те, що у XX столітті постструктуралісти визначать як фемініні стратегії письма. Загалом повстання маргінального притлумленого світу як повстання духу, що зневажив владні структури, владні ідеології, зумовило відкриття афективної мови, яка не піддається привласненню, яку не можна скувати. Недаремно Шевченкове слово про імперію (поема «Сон») — це сніво п'яного поета, а імперська політика привласнення Кавказу — марна, сізифова праця, бо не можна привласнити те, що є самою свободою і вічністю:

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий не вмере
На дні моря поже.
Не снує душі живої
І слова живого.

Саме ці Шевченкові ідеї стимулюють «український постмодернізм» Юрія Андруховича. Його візія останнього дня імперії — також п'яне сніво («Московіада»). Український фемінізм кінця дев'ятнадцятого, як і кінця двадцятого століття, з його ідеєю духовної свободи для жінки постав також у продовження поетичного Шевченкового націоналізму з його ідеєю вічно непривласненої живої душі. Недаремно Забужко слідом за романом «Польові дослідження з українського сексу» пише дослідницьку розвідку про Шевченка.

Забужко перепрочитує Шевченка, опонуючи Григорію Грабовичу, його дослідженню «Шевченко як міфотворець». Вона komponує інший, жіночий Шевченків міф України. Замість Грабовичевого дуалістичного підходу до творчості Шевченка (коли міф України, створений у поезії, вступає в суперечність з «імперським» життям поета) Забужко стверджує єдність Шевченкової особистості, водночас як єдність полівалентну, внутрішньомножинну, протетичну. Погляд на Шевченка — погляд крізь призму жіночої мужності, а в основі своєї і крізь призму національної сили та слабкості. Українське земне пекло нимірується альтернативними «топосами» летаргічного сну (ненависної дрімоти) і бунту як злої волі. Відзначається суто український модус боговідступництва Шевченкової України як гріх зневолення, знесилення («параліч волі»). Забужко таким чином підходить до гендерної національної символізації, оцінюючи чоловічу активність (козацтво,

гайдамацтво) подібно до Хвилювального — як даремний бунт. Історичне безсилля провокує «дурне» бунтарство, яке помножує братовбивчий гріх, неминує українського самознищення в майбутньому, а жіноча слабкість і безвільність стає загалом характерною рисою цілого національного світу («Діахоток москалі украли / А хлопців в москалі забрали»), — як світу «покритки» і «москаля».

Не стільки на рівні методологічної заданості, як на рівні самоідентифікації авторки через досліджуване явище — Шевченко прочитується справді феміністично. Феміністична проблема як проблема самозвільнення й самоствердження жінки, проблема духовної жіночої свободи є проблемою власного жіночого вибору, жіночого волевиявлення. Звільнити жінку, підкреслювала ідеолог українського фемінізму Наталія Кобринська, не може ніхто, крім неї самої. Від українських жінок це самозвільнення потребує подвійної волі, подвійного зусилля: воїни, зазначала Марта Богачевська-Хом'як, двічі знедолені як «підвладна група підвладного народу». В «Політичних дослідженнях...» ця ідея прозвучала в контексті проблеми національної реалізації, як чоловічої, так і жіночої, коли індивід опиняється у ситуації «битого народу», «класичної національної безвиході».

Традиційному образу Шевченка, що його так полюбляє романтична безвільна українська братія (для неї на обкладинку книжки Оксани Забужко вміщено портрет поетичного Шевченка зі стогриною купюри) протиставляється глибоко інтимне, жіноче-проблемне прочитання поета, котрий, на думку дослідниці, виразив і пережив сам (у десятирічному «москальстві») «екзистенційну муку нерезалізованості, мукі скіючого, "гниючого" пасивного тривання в часі, неіснування-«сну», яка, екстрапольована на «ціле» національне тіло, обертається томлінням «сну» історичного».

Теоретично поставановою фемінізму є обстоювання множинного гетерогенного буття. Поезія Шевченка поліфонічна, вона провокує до такого прочитання. Осмислене в «Шевченковому міфі України» козачество, як і гайдамацтво, тобто втілена історично чоловіча активність, є виявом відчуженості від Бога «злої волі». Козаки, «невипні злочинці», прийнявши на себе естафету «необхідного зла» в утвердженні «субстанційної волі народу до свободи», заклали в національну долю програму самознищення. Такий модус власне чоловічого (каїнового) гріха, обумовленого «злою волею», взагалі визначає історичну долю України. Ідеальне майбутнє України можливе як вияв «доброї волі», добровільної відмови від козацько-гайдамацької руїни зовнішньої і внутрішньої (в собі). Виразенням такої доброї волі, на думку дослідниці, є українізоване (матріархальне) християнське поєднання людства з Сином (Христом) та Матір'ю (очевидно, йдеться про Шевченкове «І буде син, і буде мати, і будуть люди...»). Хоча можна говорити, що така «добра воля» є не що інше, як по-новому прочитана «зне-

воленість». Адже Гайдеггер загалом тлумачить волю як зло. А в Забужко «гріх зневолодності» обертається праведністю «доброї волі», що власне є праведністю «зневолодності», «ожіночненням» чоловіцтва.

На відміну від модерніста Хвилювального, який свого часу прочитав Шевченка як негативний для визволення України міф кастрованого інтелігента, Забужко Шевченків міф (із його специфічним відступом від патріархату) робить актуальним у контексті сучасного та майбутнього духовного виживання людства, враховуючи при цьому «жіночий» інтерес. Символічний вияв доброї чоловічої волі (через «батьківство» не як керівний, руйнівний, владний чинник буття, а як любов, тобто через відсутність традиційного батьківства, як у Шевченка) можливо, є власне жіночим виявом міфичного «насилства» — заради спасіння світу? Як в античному міфі, в якому Жінка-Земля наказує дітям-сином оскотити серпом Батька-Небо, щоб таким чином угамувати його непомирну гордість і бажання володіти світом.

Парадокс творчості Забужко (і письменницької, і дослідницької) полягає в тому, що, з одного боку, національно-ностальгічно переживається відсутність в українському світі мужнього чоловіка (тобто не інакше як героя «злої волі»), а з іншого — усвідомлюється неможливість жіночої реалізації у світі такого «злого» чоловіка (як результат феміністичного аналізу), що й вимагає міфичного «оскотлення» — в ідеалістичному проекті чоловічого «доброго волевиявлення», а таким чином — необхідність міфологеми богорівного людства, оновленої Землі. Такий романтичний інтелектуальний фемінізм органічно поєднується з Шевченковим міфом України.

3.

Маніфестуючи методологію для феміністичних стратегій аналізу, власне дослідження творчості Шевченка проводить Ірина Жеребкіна.

Політичний символ матері, згальтованої росіянами, є основним, через який і з допомогою якого українці ідентифікуються зі своєю країною: українські національні міфи і національна література архетипічно містять у собі даний політичний символізм. Особливо ефективно цей образ працює у творчості найвідомішого українського поета Тараса Григоровича Шевченка.

Зразу впадає в око підміна поняття: покритка — це не згальтована мати. Йдеться про довірливу жіночу чуттєвість, яку топче «цивілізована» бездушність.

Модель «українська покритка — чужинець-москаль» справді має ще й символічний національно-історичний сенс (поневолені, «піддурена» Україна та імперська Росія), як, наприклад, у поезії «Катерина». Попри це в Шевченка присутня загально-

людська символізація жіночо-чоловічого світу, яка виростає з тієї ж національної замітки «Катерини», де москаль втілює ідею чоловічої влади, що посилюється імперською законністю, а українська покритка — найвиразніше подвійне поневолення: жінка «битого народу». Але національний зміст лише посилює загальнолюдський зміст гендерно розколотого буття. Це добре видно з іншої поеми, сюжет якої розгортається поза символічним змістом націо-

*Тобі його... Нудьга, печаль
І сором душі остушила,
І ти заплакала!*

Жіноче серце сотворило диво перетворення. Натомість у чоловічу душу Микити запала образа від насмішки, запала не переборна нічим злопомста. Повернувшись невдовзі бравим парубком-борцем (такі борці належали до вищої чоловічої касты — ходили по селах і мірялися силою з сільськими парубками, демон-

дять «чорнобривим» кохатися, та не з москалями, «бо москалі — чужі люди», — але в жіночому світі серця «свій» Микита такий же чужинець, як і москаль. Закінчення поеми символічно визначає чоловічу долю у світі як прокляту Богом:

*...Покарав
Його Господь за гріх великий
Не смертю! — він буде жить,
І сатаною-чоловіком
Він буде по світу ходити,
І вас, діваточка, дурить
Вовіки.*

З ілюстрації В.Васильчука (1916)

Поштова листівка (1916)

нального поневолення — «Титарівна». Він також чоловічо-жіночий, любовний. Бідний Микита (бідність є ознакою соціальної упослідженості) закохується в багату титарівну. Отже, за соціальним статусом дівчина стоїть нібито вище в суспільній ієрархії. Однак вищий соціальний статус не рятує її як жінку: бідний Микита як чоловік займає і утверджує щодо неї своє панівне становище. Титарівна мала необережність насміятися з кохання парубка. Проте жіноча душа — химерна й нерациональна: насмішка невдовзі переростає в жаль та кохання:

*В недобрый час з того періоду
Ти насміялась... Стало жаль*

струючи свою фізичну перевагу), він «використовує» кохання титарівни, пускаючи її по світу з ганьбою покритки і дітовбивці. Його жорстока помста узаконена, як завжди, патріархальною громадою — громадським судом:

*Громадою осудили
І живу положили
В домовину!.. й сина з нею!
Та й засипали землею!*

Хоч і бідний, зате Микита, парубок силоміць повертає жінку в її «законне» маргінальне становище жертви. І тут ми вкотре подибуємо Шевченків «протейзм», що його владо підмінив Леонід Плющ. Поет ра-

Ірина Жеребкіна вважає, що національний міф України Шевченка підсилюється саме сексуальним, і робить неправомірний тенденційний висновок: «В українській літературі можна знайти серію сюжетів, котрі виступають джерелом національних фантазій насолоди ненавистю до іншого та його звичаїв (єврея, поляка, німця, росіянина), оскільки побудовані на сюжетному факті скривдження української дівчини або жінки чужинцями». Мені здається, для розуміння Шевченка важливо згадати, що чоловік є злою силою не тому, що він чужинець-москаль, а тому, що він чужинець, загарбник в емоційному світі серця. Тут скоріше символізація «чоловічого» смислу (а справжній чоловічий смисл був реально представлений імперською силою). В цьому погляді полягає власне український кордоцентричний і водночас загальнолюдський, гуманно-феміністичний зміст Шевченкової творчості. У своїх ідеальних інтенціях Шевченко звертається до природної жіночності, що символізує чисту ідеальну чутливість, не зіпсовану цивілізацією. Вся його поезія зіграна на ній. Тому поет співає-плаче-ридає, так подано різні афективні стани феміної душі. Поет також звертається до дівчат, посилав їм свої твори, надіється, що вони єдині його «зрозуміють», тобто відчують серцем. Уся його поезія прагне вберегти таку природну чуттєвість перед загрозою цивілізаційного «гвалту».

Жеребкіна критикує Шевченкове зображення жіночого світу, маючи наперед задану мету: зробити українського романтика другорядним поетом порівняно з російськими поетами-романтиками. І вибирає такий аргумент: Шевченкові жінки не задумуються, не сумніваються, не відчувають провини, бо здатні лише на тваринні почуття, бо «уподібнені до речей, перифлексивних тілесних машин бажання»; натомість у російських поетів жінки живуть у світі морального сумління. Крім нерозуміння різної міри «романтизму», дослідниця демонструє не так феміністичне, як імперське мислення. Не відчуваючи органічного романтичного міфу поета, вона прочитала його схематично. Істинним світом Шевченко вважав світ чуття, а тому істинне кохання в його поетичному розумінні може відбутися лише як нерозумне кохання. Такою нерозумною була й любов поета до України, бо нерозум-

Історичний календар '99

Науково-популярний та літературний альманах
Щорічник • Випуск 5
Київ, 1998

П'ятий випуск альманаху, що його підготував численний авторський колектив істориків, дослідників культури, краєзнавців, літературознавців, висвітлює різноманітні історичні події та життєві видатних діячів, пов'язаних з Україною. Близько 250 матеріалів уміщено в численних рубриках: «Історичні регіони України», «Видатні історики», «Призабуті імена», «Церковні діячі», «Діах УНР», «Визвольна війна українського народу» тощо.

Український богослов

Історичний і теологічний щорічник
Випуск перший
Київ, 1999

Новий богословський часопис знайомитиме читачів із матеріалами з історії Української Церкви, спадщиною українського богослів'я і сучасною богословською думкою, дослідженнями з християнської культури, іконопису, життєписом святих, проблемами церковного життя. Перший випуск присвячено 70-річчю від дня народження Патріарха УПЦ (КП) Філарета.

Адреса редакції:
Київ-52, вул. Мельникова, 51
Тел.: 213-79-48, 224-75-32

Берегиня

Всеукраїнський народознавчий часопис
Числа 3-4 '98, 1 '99

Обидва нові числа «Берегині» відкривають статті його головного редактора Василя Скуратівського — про проблеми сьогодишньої України («Сім років незалежності, або масмо те, що масмо», ч.3-4) та про долю Степана Бандери («Рік сподвижника нації», ч.1). Про маловідомий шеститомний фольклорний збірник Володимира Гнатюка «Етнографічні матеріали з Угорської Русі», виданий у 1897–1911 роках, пише Микола Мушинка (ч.3-4). Етнограф із Чернівців Ігор Чеховський докладно описує свою подорож індійськими Гімалаями (ч.3-4); в ч.1 вміщено його наукову розвідку «Ритуальна посьвата через танець». Журнал подає етнографічні розвідки: Мирослава Семенюк пише про народні коліскові пісні (ч.ч.3-4, 1), Валентина Тітлюк про Слобожанську писанку (ч.3-4), Тарасій Колотило — про народні псалми з-над Збруча (ч.1).

Серед інших матеріалів привертають увагу статті Олександра Курочкина «Поховальні застави-релікти дохристиянського світогляду» (ч.3-4) та «За одного битого двох небитих дають (Причинок до історії «педагогіки різки»)» (ч.1), розвідка Юрія Земського «Народні уявлення про життя та смерть у дослідженнях подільських краєзнавців кінця XIX — початку XX ст.» (ч.3-4).

Берегиня

Поштова адреса редакції:
254209, м. Київ, а/с-209

но було — проклясти Бога і погубити заради цієї любові душу. Пізніше в Лесі Українки Долорес так само пожертує душою заради кохання до Дон Жуана («Камінний господар»), пояснивши йому, що всі жінки так роблять, коли кохають. Шевченко явив істинний націоналізм-патріотизм як безпосереднє переживання, як безглузду любов, яка не прагне розрахунку, якій однако, «чи хто згадає, чи забуде...». Лукаш у драмі Лесі Українки «Лісова пісня» сподівається розумно віддячитися Мавці за любов, а їй так само, як і Шевченку, буде чужим, незрозумілим слово «віддячуся». Істинний націоналізм — як любов до поневолених «равів німих» (поневолення має тут і символічний зміст душевного рабства, а тому поневолених рятують Духом. Словом — пізніше про це ж саме по-новому скаже Іван Франко в поемі «Мойсей») — за природою свого почуття схожий на нерозумне кохання, якого не випадково так багато в Шевченкових віршах. І взагалі, істинний націоналізм можливий лише як поезія.

Однак Шевченкова ідеалізація природно-жіночого почуттєвого чинника світу вивершується високим образом одухотвореної жіночності. Всі Шевченкові покритки ведуть до цього образу — образу Богоматері, возвеличуючись у ньому. Українізація християнського міфу — явище унікальне для розуміння органічної феміності Шевченкового світу. Шевченко розхитує дуалізм традиційного класичного мислення, що спирається на християнську доктрину, яка наділяє чоловіка духовною сутністю, а жінку — тілесною. Шевченко переводить християнський міф у жіночу перспективу «тіла» і чуття. Це обумовлює більшу значущість Богоматері, ніж Богочоловіка.

Зрозуміло, що образ Богоматері — проблемний у християнстві, адже традиційна опозиція християнського міфу позбавляє жіночність духовного змісту. Релігійний образ Богоматері редукує жіночу сексуальну природу, створюючи духообраз Діви Марії. Уже на зорі раннього зародження християнства євангелісти (апологети та провідники патріархальної свідомості) змушені були пояснити присутність жінок-мироносиць, а особливо колишньої повії Марії Магдалини на шляху Христа. В Євангелії від Фоми є промовистий епізод: Симон Петро просить Ісуса прогнати Марію Магдалину, оскільки, вважає він, жінки негідні життя вічного, а тому не повинні йти за Сином Божим. Щоб вберегти Марію від чоловічої підозри, Ісус обіцяє їй зробити чоловіком. «Дивіться, — каже він, — я направлю її, щоб зробити чоловіком, щоб вона також стала духом живим, подібним до вас, чоловіки. Адже всяка жінка, яка стане чоловіком, ввійде в царство небесне». У християнському міфі замість природного зачаття моделюється «непорочне»: запліднення жінки Духом (можливо, це і поетична метафора перетворення жінки на чоловіка?). Однак Шевченко переступає межу між символічним чоловічим світом духу й жіночим світом

гріха. Поет возвеличує жіночність у постаті святої грішниці. Він оживлює Богоматір, повертає їй тілесну природу гріха, матриархалізує в такий спосіб християнство. Шевченко «богохульство»: виявляється, Діва Марія — ніяка не Діва, а жінка-грішниця, що зачала від захожого апостола, покрита, по-батьківськи захищена її старим чоловіком.

До речі, таке батьківське ставлення і в самого Шевченка до своїх героїнь-покриток. Йосип із поеми «Марія» — alter ego самого поета. Йосип — не типовий чоловік. Типовий у поетовому світі втілював кривду й моральний закон осудження. Йосип сходить із традиційного «чоловічого» шляху, жалюючи й захищаючи перед світом святу покритку. І завдяки такому переродженню «чоловічого» погляду у світ людства має Сина Божого. Подібну до Йосипа місію виконує Шевченко в українському світі: захищаючи покритку, він забезпечує світові порятунком. Чоловіча праведність прочитується як порятунком жінки, України, людства.

Шевченкове «богохульство» приведу до модерністського переосмислення християнського міфу з жіночої позиції (наприклад, у творчості Лесі Українки, зокрема у драмі «Одержима»). Мало того, в Шевченка свята грішниця не лише народить праведного сина, але і «воскресить» його, розп'ятого. Духовна сила Богоматері вивинчується на тлі душевної убогості Христових учнів, їхнього безсилля та страху:

Як розпитати його вели,
Ти на розп'ятті стояла
З малими дітьми. Мужики,
Його брати, ученики
Перелякались, повтікали...

Брати його, ученики,
Нетверді, душеубогі,
Катам на мук не дались,
Сховались, потім розійшлись,
І ти їх мусила збирати...
Отож вони якось зішлись
Вночі круг тебе сумовати.
І ти, великая в женах!
І їх умиє, і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святым огнемним словом!
Ти дух святій свій пронесла
В їх душі вбогій! Хвала!
І похвала тобі, Маріє!

У такій одержимості духом Шевченко бачив надію національного та вселюдського воскресіння з мертвих.

Прочитання Шевченка поза національним баченням приречене на провал. Тенденційне «космополітичне» тлумачення Жеребкіної — не щось інше, як штучно накладена методологія на живу поетову душу. «Космополітична правота» дослідниці — ідеологічна настанова, спрямована на боротьбу з політичним націоналізмом. Проте націоналізм Шевченка — це «жива душа», яку не можна привласнити жодним епатажним дискурсом. Феміністична стратегія писемна, як її розумію я, тобто яка не ігнорує органічні засади індивідуальної національної душі, здатна відкрити саме цю відсутню і пережити поетом свободу як свободу душі, на яку немає жодної влади. □

Критика